

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Els molins paperers

Origen, arquitectura, funció i evolució (Comarca de Capellades, 1700-1950)

Lourdes Munné Sellarès

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tdx.cat) i a través del Dipòsit Digital de la UB (diposit.ub.edu) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX ni al Dipòsit Digital de la UB. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX o al Dipòsit Digital de la UB (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tdx.cat) y a través del Repositorio Digital de la UB (diposit.ub.edu) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR o al Repositorio Digital de la UB. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR o al Repositorio Digital de la UB (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tdx.cat) service and by the UB Digital Repository (diposit.ub.edu) has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized nor its spreading and availability from a site foreign to the TDX service or to the UB Digital Repository. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service or to the UB Digital Repository is not authorized (framing). Those rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.

IV. CLOENDA, CONCLUSIONS I QÜESTIONS COMPLEMENTÀRIES

1. CLOENDA I CONCLUSIONS	707
2. GLOSSARI	711
3. COMPENDI CRONOLÒGIC	720
4. BIBLIOGRAFIA	724
5. ÍNDEX GENERAL	734

1. CLOENDA I CONCLUSIONS

Destila vins Badalona,
talla'l cristall Vallirana,
Sant Martí refina'l sucre
y fa'l paper Capellades.

Antoni Bori y Fontestá:
El trovador catalá (1901)

Aquesta història paperera arriba al seu final. Un final que no necessàriament es pot considerar tancat, ja que són molts els aspectes que es podrien ampliar i els conceptes en els quals aprofundir, tant en el seu procés històric, com en la consideració d'un present canviant

En el recorregut fins aquí, i fent una breu recopilació del treball realitzat, es pot afirmar que aquest dona resposta a la hipòtesi general, inicialment formulada així: "la manufactura paperera catalana va excel·lir en determinades zones, amb la construcció de nombrosos i característics molins paperers", remarcant el propòsit de reconèixer, documentar i explicar "l'existència d'un patrimoni industrial singular, amb una tipologia pròpia, tant des del punt de vista formal i estructural, com en la seva doble funció, productiva i residencial."

Seguint els objectius plantejats, al llarg dels diversos capítols i apartats, s'han analitzat i sistematitzat les característiques d'implantació i els factors favorables per a la formació de nuclis paperers, les pautes històriques i territorials i les bases que conformen la gènesi del molí paperer.

En l'estudi d'aquest es consideren tots els seus factors i circumstàncies: materials de construcció, elements, distribució d'espais i funció de cada un, ubicació i entorn. L'edifici paperer, considerat tant individualment com en un ampli conjunt comparatiu, fa possible establir una tipologia ben precisa, atenent a factors permanents i a altres de variables, que permeten definir com a *iguals i diferents*, tots i cada un dels molins paperers, i així es constata en l'anàlisi arquitectònica i es distingeix gràficament en l'estudi monogràfic.

CONCLUSIONS. En el desenvolupament de la tesi, les conclusions es manifesten, implícitament o explícitament, en l'estudi de cada tema, segons els fets i conceptes analitzats i exposats i es pot afirmar que s'han anat assolint i comprovant els supòsits inicials, seguint els objectius fixats. Els resultats concrets s'exposen en forma de síntesi, compendi o conclusions pròpiament dites, al final de diversos capítols. Més que detallar novament aquests resultats, que podria ser repetitiu, posarem l'atenció en determinats punts, en els quals els molins paperers es van distingir i, en bona mesura, van mostrar *un paper* capdavanter, dins del context constructiu i productiu coetani.

Es tracta de realçar i posar en valor, si es pot dir així, quatre qüestions que, a cavall dels segles XVII i XVIII i posteriorment, distingeixen els establiments papereres, amb trets innovadors.

En primer lloc, cal remarcar que són edificis completament destinats a una activitat productiva des de la seva construcció, fins i tot quan deriven d'anteriors manufactures, com molins de gra o batans, que cal transformar completament o edificar de nou. En ells es realitzen totes les fases d'un procés complex, amb la concentració de mà d'obra, que treballa en espais definits segons la seva especialització, en un veritable procés fabril. Es poden considerar amb tota propietat com obres d'arquitectura industrial que, al seu temps, es distingien tant dels petits tallers que ocupen l'entrada o una petita part de la casa menestral, com de produccions més diferenciades, com la del tèxtil –llana, cotó, lli...- que encara solien tenir bona part de les seves operacions distribuïdes en diferents emplaçaments, sovint amb la concurrència de treball domèstic.

Un segon punt fa referència a la *casa*, o habitatge que inclouen tots el molins paperers. Les seves condicions són també singulars, tant per la situació, ocupant una planta central de l'edifici, mai externament a ell, com per la distribució dels espais que, si bé presenten, en part, trets similars als d'una masia –sala central, habitacions principals al seu entorn, zones de servei i complementàries, etc.- s'organitzen en relació al conjunt, com a entitat superior definida com a *casa fàbrica de molí paperer*, de la qual, com s'indica, l'espai domèstic en forma part inseparable, amb mútues relacions i connexions.

El molí paperer, per tant, si bé pren referències d'altres establiments igualment situats en entorns rurals, com són, per una banda, trets de manufactures

tradicionals lligades al treball de l'aigua i, per l'altra, factors de la casa pairal, reuneix ambdós components i els dóna una nova aplicació i dimensió, que conforma una unitat completa de fàbrica i residència.

A les consideracions anteriors, aplicables individualment a cada molí paperer, cal afegir-hi un tercer factor que distingeix el conjunt, com és la proximitat i concentració d'edificis paperers que, en aquest cas, significa la formació d'un conglomerat de quaranta-sis molins, els quals, excepte quatre d'una mica més allunyats, se situen dintre d'un cercle de no més de deu kilòmetres de radi.

Es pot parlar, per tant, de la formació d'un veritable districte industrial, on es forma una xarxa de relacions comercials i socials, que inclouen: la utilització d'infraestructures compartides -aigua, vies de comunicació i de transport- punts d'aprovisionament de primera matèria i de distribució del paper fabricat, associació temporal de fabricants per atendre grans comandes, habilitat i qualificació de la mà d'obra, entre altres. Aquesta dinàmica genera també la formació de manufactures auxiliars i l'especialització d'operaris externs en tasques relacionades, que poden anar des de la construcció del propi edifici, la fabricació d'estris i mecanismes paperers, el seu manteniment i reparació, etc. Aquesta correlació de factors, són determinants per a la continuïtat i la qualitat de la producció paperera comarcal.

L'últim aspecte a destacar, inequívocament paperer, és l'extraordinari ús i llarga vigència de les marques de fàbrica, en una funció que va més enllà de "marcar" un producte, per incloure atributs de qualitat i garantia de procedència, tant del nom del fabricant com de la localització de la fàbrica, així com la incorporació de conceptes publicitaris i comercials. Això és factible gràcies a la unitat i diversitat de la marca paperera, que comporta una triple expressió –filigrana de cada full, caràtula de tots i cada un dels paquets i escut de l'edifici- com a distintiu que, sota una mateixa imatge principal, però amb materials i suports diferents, cobreix diversos camps comunicatius, de forma explícita i permanent.

Altres caràcters de les marques, segons la posició i condicions de cada una d'elles, són, en primer lloc, la seva importància històrica i documental, que pot esdevenir disciplina auxiliar, aplicable a diferents branques d'estudi. Finalment, però no menys importants, són les evidents qualitats formals i estètiques que componen cada una de les seves representacions i imatges.

Aquest estudi dels molins paperers que aquí finalitza, s'ha situat dins d'un àmbit local concret –la tan mencionada *comarca de Capellades*- territorialment limitat, però amb una important aportació a la història paperera, de tal manera que el paper aquí fabricat es coneixia i reconeixia en mercats llunyans. Al mateix temps, degut a una confirmada mobilitat paperera, no és estrany que fabricants, operaris i oficis relacionats, anessin a treballar a altres indrets, alguns ben distants, portant amb ells i donant a conèixer el nom dels seus pobles d'origen.

La història que es presenta, geogràficament propera i arrelada a la comarca, ultrapassa els seus límits, tant per la metodologia emprada -treball de camp comarcal, però visió i fonaments documentals amplis- com per l'orientació de la recerca, basada en una anàlisi objectiva i aprofundida dels diversos conceptes, fets i situacions. Molts dels aspectes tractats i les seves conclusions es podrien generalitzar i possiblement serien aplicables a altres àmbits i temes d'estudi.

Així doncs, des d'un context geogràfic concret, amb arrels precises i properes, s'ha volgut donar una visió alhora àmplia i específica i formular un relat històric que expliqui i, utilitzant paraules de Gombrich, *il·lumini* el nostre passat paperer.

Pot ser oportú i enriquidor, per acabar, reproduir una frase de Josep Fontana, en la qual ens agradaria que aquest treball s'hi pogués reconèixer: “Si fer història local vol dir, com en aquests casos, fer-la d'un terreny conegut i trepitjat, cal que tota la història que fem sigui el més local possible, perquè només allò que es coneix bé es pot arribar a entendre.”¹⁷⁰

¹⁷⁰ FONTANA, Josep: “L'espai viscut i la fi de la història”. *L'Avenç. Revista d'història*. n. 147 Barcelona: L'Avenç S.A., 1991, p. 68. El text correspon a la presentació d'una col·lecció de llibres d'història local editada per la Diputació de València, volum I: *L'Espai viscut*.

2. GLOSSARI

En aquesta relació, s'hi inclou la definició o explicació d'un conjunt de termes paperers per tal de facilitar la lectura i la comprensió del text, principalment dels apartats que conformen l'estudi funcional de la fàbrica i, també, d'una bona part de continguts de l'apèndix documental.

No hi consten determinats dispositius o peces de la maquinària, alguns dels quals s'indiquen en imatges de l'apèndix documental o es detallen a l'apèndix gràfic, on queda visualment explícita la seva disposició i funció. Bona part d'aquests mecanismes són propis de la manufactura del paper fet a mà i altres corresponen als d'una fabricació mecanitzada posterior.

Es prescindeix de mencionar determinats components auxiliars que intervenen en el procés paperer, com poden ser preparats i productes -naturals o químics- utilitzats per facilitar el tractament i transformació de la primera matèria, o additius que aporten propietats convenientes al paper, com blancor, flexibilitat o rigidesa, porositat, resistència, cohesió interna, opacitat o transparència, etc., així com els diversos colorants. Molts d'aquests productes han anat variant en el transcurs del temps, segons l'evolució de la fabricació, l'aparició de nous usos i classes de paper i els requeriments físics i químics que uns i altres comporten.

A

1. *alabrent*. Operari que fa el full de paper amb la forma. Treballa a la tina i juntament amb el ponedor i el llevador constitueixen el nucli de la fabricació en el procés manual.
2. *amanidora*. Treballadora que, en la fase d'estendre el paper, fa l'acció dita d'amanir.
3. *amanir*. Acció de separar lleugerament uns pocs fulls de paper i passar-los a l'*espit* de l'*estenadora*, que immediatament els penja a les cordes del *mirador* per al seu assecatge.

4. *arbre de lleves*. Eix de fusta que transmet el moviment de la roda hidràulica a les maces de les piles i al mall setinador. Per mitjà de les lleves disposades a la seva superfície, el moviment circular de la roda, es transforma en lineal i alternatiu.
5. *arbre*. Component que forma part de varis mecanismes paperers i consisteix en un eix de rotació de ferro o de fusta.
6. *arener*. Part de la màquina de fer paper, situada a l'inici de la mateixa, on es dipositen petits residus que pot portar la pasta.
7. *argolí*. Dipòsit d'obra, revestit de rajola vidriada, on reposa i s'escorre la pasta i es guarda per a seguir el procés a les piles o per a ser utilitzada a la tina.

B

8. *bagant*. Post de fusta per aturar l'aigua del rec i aixecar o desviar el corrent. Segons la seva situació, també serveix per tancar l'aigua del salt i parar la roda.
9. *baieta*. Peça rectangular de llana, o *saial*, que s'intercala amb els fulls acabats de fer, en l'acció de *ponar*, formant les postes de paper. A la màquina rodona, una baieta continua recull i aconduïx el paper, passant pels corrns premsadors, fins al final de la màquina per a ser llevat.
10. *bala*. Feix de paper, generalment protegit amb arpillera i cordes, que conté 10 raimes, tot i que aquesta quantitat pot oscil·lar segons èpoques i classes de paper.
11. *balaire*. Encarregat del molí paperer que rep de salari una quantitat en funció de la producció, a manera de comissió sobre la venda, a tant per *bala*. Figura avui inexistent, també s'havia ocupat de l'adquisició de la primera matèria, així com del salari dels treballadors.
12. *banc de fretar*. S'utilitza en l'acció d'igualar o retallar les barbes dels fulls de paper. (veure *fretar*).
13. *banca*. Seient o peça de fusta que té diverses formes i funcions. 1. *Banca de ponar*. Post de fusta situada en horitzontal sobre la qual el *ponedor* desprèn els fulls de la forma, que queden incorporats als saials. 2. *Banca de llevar*. Conjunt de fusta a manera d'un pla lleugerament inclinat i amb un topall travesser inferior, on el llevador col·loca els fulls de paper, separant-los dels saials, després de passar per la premsa. Una banca igual serveix per *llevar* els fulls al final de la màquina de fer paper. 3. *Banca d'estendre o banca del mirador*. Taula de fusta on es col·loca el paper per a estendre a les cordes. 4. *Banca del comptador*. Tamboret alt on seuen les papereres al voltant de la taula per triar, comptar i disposar el paper en quaderns, mans i raimes.
14. *banqueta*. Tamboret baix, generalment de tres peus i seient rodó, on seu l'amanidora que destrua els fulls i els passa a l'*espit* que li presenta l'estenedora.
15. *barba*. Irregularitats que presenta a les quatre vores el paper fet a mà i també el fabricat, full a full, en la màquina rodona.
16. *bombo o tambor*. Cilindre cobert de tela metàl·lica que ocupa tota l'amplada a la part central de la màquina de paper, sobre el qual, en girar dins de la tina o dipòsit que conté la pasta, es forma el paper.
17. *brunyidor*. Taula sobre la qual es brunyeix el paper. També la persona que fa aquesta tasca.
18. *brunyir*. Acció d'allisar i afinar manualment el paper mitjançant un element dur, com el marbre o la pedra de sílex, i donar-li brillantor. És un antic procediment que va ser substituït pel *mall setinador* i, aquest, posteriorment, pel *setinador de corrns*.

C

19. *caixo de la forma*. Marc mòbil de fusta que encaixa amb la forma i delimita les dimensions del full, alhora que contribueix a regular el seu gruix.
20. *capçar*. Acció que consisteix en agafar un gruix indeterminat de paper i pressionar-lo horitzontalment amb petits cops sobre la taula, per igualar el paquet i evitar que uns fulls o uns plecs sobresurtin més que uns altres.
21. *caràtula*. Imatge que generalment representa la marca, el nom del paperer i la localitat de la fàbrica. De forma rectangular, a manera d'etiqueta, se situa sobre l'embolcall a l'exterior de cada paquet de paper, ja sigui estampada directament o prèviament gravada o impresa.
22. *carnasses*. Trossos o retalls secs de pells, cartílags, vísceres, etc. provinents, generalment, de deixalles de les adobaries. Al molí paperer es bullen les carnasses al *perol* i es feia la cola animal o gelatina.
23. *carro*. Plataforma de fusta amb rodes; serveix per pujar-hi a sobre i poder estendre el paper a la tirada de cordes altes del mirador, cas d'haver-n'hi més d'una.
24. *carteig*. Qualitat que presenta el full ben encolat, perceptible pel tacte i, principalment, per l'oïda, segons el dring que fa en sacsejar-lo o remoure'l a manera de ventall.
25. *casal*. Dipòsit de fusta per posar-hi els draps o trossos de paper i fulls defectuosos per a reciclar a les piles.
26. *cassa*. Recipient de coure de forma semiesfèrica, gran i amb un llarg mànec, que té diverses utilitats, principalment per transvasar la cola al *perol*.
27. *cassó*. Semblant a la *cassa*, però de mida més petita.
28. *cassoleta*. Dipòsit de coure, de forma rectangular i poca fondària, col·locada sota la premsa del *perol*, que recull la cola que s'escorre dels fulls per una obertura i la retorna al *mullador*.
29. *cel·lulosa*. Substància d'origen vegetal. Constitueix la matèria primera i fonamental de la manufactura paperera, i la seva procedència és diversa: lli, cotó, espart, cànem, palla, fusta... En el seu desfibrat i transformació rep també els noms de pasta o polpa.
30. *cilindrada*. Operació que es realitza als cilindres (*fer una cilindrada*). Procés o temps d'aquesta operació (*començar la cilindrada, acabar o treure la cilindrada*). Volum de drap i aigua de cada cilindre (*omplir una cilindrada*).
31. *cilindre*. Genèricament, cada peça de fusta o de ferro que té aquesta forma. En sentit estricte, habitualment pronunciat *cilindro*, maquinària paperera basat en un moló en forma de cilindre, que va substituir les piles de maces. Segons la seva funció en el procés de rentar i desfibrar el drap, rep els noms de *pila de drap*, *pila de retrenc* i *pila de repist* o *refí*. Pel seu origen és coneguda com a *pila holandesa*.
32. *cola*. La cola o gelatina animal es fa bullint les carnasses en aigua al *perol* i serveix per encolar el paper i donar-li resistència i certa impermeabilització.
33. *comptador*. Local o sala on tenen lloc les últimes operacions papereres: triar i seleccionar el paper, revisar el seu estat i qualitat, comptar els fulls i formar els corresponents quadernets, mans i raimes i, finalment, fer els paquets per a la seva expedició.
34. *còpia*. Full gruixut defectuós que protegeix el feix de paper. També reben el nom de còpies les teles de lona que es col·loquen a sobre i a sota de cada feix en encolar el paper.

35. *cordes del mirador*. Situades en llargues fileres, les cordes serveixen per penjar-hi els fulls de paper en el procés tradicional d'assecatge a l'aire.
36. *corondells*. Fils que componen l'engraellat de la *forma* en sentit vertical; juntament amb els *pontillons* que ho fan en horitzontal, constitueixen la tela de la forma verjurada.
37. *corró*. Peça cilíndrica, de fusta o de ferro. Diferents corróns formen part de la màquina de paper, situats segons la seva funció: posar o recollir i dirigir els fulls, premsar-los, etc.
38. *coster*. Full de paper defectuós que se separa de la resta. La "mà costera" es podia vendre com a complement o a preu rebaixat. Es distingeix dels fulls anomenats *quebrats*, segons l'origen i el grau de defecte.

D

39. *dalla*. Eina formada per una ganiveta gran, que es fixa verticalment a la taula del triador, en nombre variable. Amb les dalles, les *espolsadores* separen elements sobrers dels draps: botons, gafets, costures... i els *esquincen* en trossos de mida convenient.
40. *diable*. Aparell en forma de gran caixa, rectangular o hexagonal, que serveix per treure la pols i altres impureses dels draps, per mitjà d'uns tambors rotatius que té al seu interior. El diable de forma cònica fa la mateixa funció.
41. *drapaire*. Persona que recull o compra els draps i els subministra a les fàbriques de paper. En ocasions, disposa de magatzems on es fa una primera tria i selecció dels mateixos.
42. *draps*. Parracs de roba vella i trossos o retalls de roba nova. Són l'element principal de la primera matèria per a la fabricació del paper en la manufactura tradicional.

E

43. *espit*. Eina de fusta en forma de T, que serveix per penjar els fulls per al seu assecatge. Amb l'espit s'agafen un pocs fulls i es col·loquen amitjanats sobre les cordes del mirador .
44. *espolsador*. Local on es trien i classifiquen els draps, com a primera fase del procés paperer. També pot rebre aquest nom la taula on es realitza bona part d'aquestes operacions, o *triador*.
45. *espolsadora*. Dona que treballa a l'espolsador on realitza les tasques de triar, espolsar, seleccionar i esquinçar els draps, en la primera fase del procés paperer.
46. *esquinçador*. En ocasions s'utilitza com a sinònim d'espolsador, per indicar el local on es preparen els draps.
47. *esquinçar*. Acció de fer a trossos més o menys regulars els draps de mides diferents, per tal de fer-los més uniformes. Es realitza manualment per mitjà de les *dalles* o mecànicament en la màquina d'esquinçar.
48. *estenedor*. Conjunt de cordes distribuïdes al llarg i ample dels pisos superiors del molí paperer, on s'estenen els papers. El seu nom també s'utilitza per designar aquests espais, com a sinònim de *miradors*.
49. *estendre*. Acció de penjar o estendre el paper a les cordes dels miradors.
50. *estenedor o estenedora*. Personal que s'ocupa de penjar els fulls a les cordes del mirador per assecatge i, després, recollir-los un cop secs.

F

51. *fardo*. Embalum que conté un nombre indeterminat de raimes, protegides amb tela de sac, posts de fusta i cordes o filferro.
52. *feix* de paper. Conjunt d'un nombre indeterminat de fulls o de raimes, sense empaquetar.
53. *ferrada*. Recipient gran d'aram, amb dues nanses, per transportar pasta.
54. *fibra*. Cadascun dels elements filiformes que formen teixits orgànics. Les fibres vegetals cel·lulòsiques, convenientment triturades, hidratades i refinades, són el principal component del paper.
55. *filigrana*. Dibuix fet amb fil metàl·lic que s'incorpora a la forma de fer paper o a la tela del bombo de la màquina. Generalment reproduïx la marca o emblema del fabricant i el seu nom o inicials. En el moment de fabricar el full, sobre la filigrana s'hi diposita una menor quantitat de fibres, originant l'autèntica *marca a l'aigua*, observable a contrallum.
56. *floret*. Classe de paper blanc de qualitat superior, fet amb els draps millors de lli o de cotó. El *mig floret*, també es considera molt bo.
57. *foli*. Format del paper que generalment consisteix en la meitat d'un full fet a la forma. Documentalment constava el nom de *foleo*, com la manera de presentar-lo. Les seves dimensions són variables; el foli de 22 x 32 cm. correspon al full de mida *regular* (44 x 32, aproximadament). En la normalització actual, el foli DIN A 4 té 21 x 29,7 cm.
58. *forma*. Mottle per fer paper a mà. És l'estri principal de la manufactura i consta d'un requadre de fusta, reforçat a la part inferior per uns llistons especials del mateix material, a manera de costelles; a sobre es col·loca la tela, generalment de fils de coure, amb la filigrana incorporada, i un marc superior de fusta, anomenat *caixo*.
59. *formaire*. L'operari que construeix les formes, hi adjunta la filigrana i té cura de la reparació i manteniment tant de les formes manuals com, posteriorment de les teles i filigranes del bombo de la màquina rodona. Constituïa un ofici fonamental i complementari de la indústria paperera.
60. *format*. Indica la mida del paper. Mot encara vigent, derivat de *forma*, ja que les dimensions d'aquesta determinaven les dels fulls. Aquests, al seu torn, fixen el format dels llibres, segons els plecs que rep cada full, originant els formats *in folio* (doblegat en 2, o mida de foli) *in-4º*, *in-8º*, *in-16º*, etc.
61. *fornir*. Proveir o omplir les piles de draps o de pasta, en el procés de transformació de la primera matèria i la seva transformació en polpa destinada a la fabricació del paper.
62. *fretar*. Operació consistent en desbarbar o igualar les vores dels fulls. El paper es disposa sobre el banc de fretar, en un *feix* d'un nombre indeterminat de raimes, col·locades verticalment i ben estrebades per mitjà d'una corda que es tensa amb un dispositiu a manera de petit torn, situat en un extrem del banc. Amb el tall de la *ganiveta de fretar*, les barbes del paper són manualment retocades, repetint la mateixa operació en els quatre costats dels fulls.
63. *fustet*. Peça de fusta, petita i de forma rectangular, arrodonida en el seu contorn, que s'utilitza en la revisió del paper al comptador, per afinar o dissimular la marca que deixa el ganivet en rascar el full per treure'n petites imperfeccions; també serveix per estirar i allisar possibles arrugues.

G

64. *ganivet*. Petita navalla utilitzada en la revisió dels fulls de paper, per rascar i treure'n eventuais elements adherits: volves, petits fragments de gomes i fils, etc. El senyal que deixa la seva acció en el full, s'allisa amb el *fustet* o amb l'ungla del polze.
65. *ganiveta de fretar*. Peça de ferro amb mànec de fusta, que serveix per *fretar* o igualar les barbes dels fulls de paper.
66. *gramatge*. Pes del paper per unitat de superfície, que s'expressa en grams per metre quadrat. Pot anar des d'uns 12g/m² d'un paper de seda o de fumar, passant pels papers més habituals d'impressió i d'escriptura, entre uns 40 – 100 g/m², fins cartolines de més de 200 g/m² i cartons de gramatges superiors.

L

67. *llevador*. Operari que *lleva* el paper, o sigui, que separa els fulls dels saials adjunts, després de la primera premsada. En la màquina rodona, desprèn els fulls de la baieta. En un cas i altre, els diposita sobre la post de llevar.
68. *llevar*. Acció de separar els fulls dels saials o de la baieta de la màquina rodona.
69. *lligar raimes*. Fer els paquets de paper al comptador.
70. *llista*. Draps de color, ratllats, estampats, etc. utilitzats per a fabricar paper. Segons la tonalitat dominant, es classifiquen en llista clara i llista fosca.

M

71. *mà*. Conjunt de 5 *quaderns* de paper, o sigui, 25 fulls. El conjunt de 20 mans fan una raima (500 fulls).
72. *mall setinador*. Mecanisme format per una gran maça que, moguda pel corresponent arbre de lleves, pica en sentit vertical sobre el conjunt de fulls de paper que es volen allisar i setinar.
73. *manat*. Gruix de paper que es pot agafar amb les mans, per encolar-lo al perol. Conjunt de fulls i planxes de zenc que es passen pel setinador.
74. *màquina d'esquinçar*. Mecanisme que trosseja els draps –esquinça- per mitjà d'un cilindre proveït de ganivetes.
75. *màquina de paper*. Màquina on es produeix el paper mecànicament. Segons el procediment emprat, hi ha dos tipus de màquines: la màquina o taula plana i la màquina rodona. En aquesta, la formació del full es realitza per mitjà d'un tambor o bombo recobert de tela metàl·lica que gira dins d'un dipòsit o tina ple de pasta.
76. *màquina Piccardo*. Màquina rodona, de patent italiana, que es va instal·lar en zones papereres catalanes a finals del segle XIX i inicis del XX. El paper fabricat full a full en aquesta màquina manté determinades característiques del paper fet a mà, com les barbes i la filigrana com a autèntica *marca a l'aigua*.
77. *marca*. Distintiu del fabricant paperer. Generalment, s'identifica amb la *filigrana* o *marca a l'aigua*, que es pot observar en cada full, però la marca igualment es reproduïx a la caràtula de tots els paquets i, sovint, també a l'escut del molí paperer.
78. *marrassà*. Eina semblant a una destrat, però de doble tall i braç metàl·lic, que s'utilitza a l'espolsador per trossejar elements més durs que els draps, com cordes i soles d'espardeñyes.
79. *mestre de sala*. Operari encarregat d'organitzar i controlar el treball del comptador, fins a deixar el paper empaquetat i disposat per a la seva expedició.

80. *mirador*. Pis superior del molí paperer on s'estén el paper per assecar-se; en ocasions rep el nom d'estenedor, i pot ocupar també algun local extern.
81. *molí paperer*. En el procés tradicional, indica el conjunt de l'edifici o fàbrica de paper. En sentit estricte, seria la instal·lació i l'espai destinat a desfer i triturar el drap, per convertir-lo en pasta.
82. *molí*. Local o edifici on es prepara o tritura alguna matèria, per mitjà de mecanismes moguts per la roda hidràulica: molins drapers i batans, molins fariners o de gra, etc....
83. *moló*. Cilindre de la *pila holandesa*, recobert de ganivetes paral·leles a l'eix de rotació, que en el seu gir sobre la *platina*, i amb la contribució de l'aigua, prepara la primera matèria i la transforma amb pasta apta per a la fabricació del paper.
84. *motlle*. Equival a la *forma* en la manufactura del paper a mà.
85. *mullada*. Conjunt de cada premsada de paper encolat.
86. *mullador*. Dipòsit d'aram, generalment de forma rectangular, que conté la cola i on s'introdueix el paper per a ser encolat.
87. *mullar*. Acció d'encolar el paper, submergint-lo, manat a manat, dins el mullador.

P

88. *paca*. Fardell gran que conté una quantitat indeterminada de draps compactats i lligats, per a ser utilitzats com a primera matèria paperera.
89. *paper*. Full o làmina que s'obté unint, enllaçant, escorrent, comprimint i secant matèries fibroses cel·lulòsiques –provinents de draps, fusta, palla...-, prèviament preparades i hidratades.
90. *paper*. *Classes*. De la gran varietat de papers, segons la seva composició, qualitat, etc. es poden mencionar: paper *floret*, paper de *barba*, paper de *fil*, *verjurat*, *vitel·la*, paper *blanc*, paper *d'estrassa*, etc.
91. *paper*. *Mides o formats*. En la producció full a full, formats habituals són el que es coneix com a *regular*, de 32 x 44 o 45 cm. i el *prolongat*, de 34 x 46 o 47 cm. La *marca major* té mides superiors i diverses, com, per exemple de 47 x 68, 50 x 70; la *marquilla* és menor que l'anterior.
92. *paper*. *Ús o funció*. Es pot classificar en diversos grups: paper per a l'escriptura i la impressió permanent, paper per a publicacions periòdiques, com diaris i revistes, paper per a caixes, envàs i embalatges (kraft, cartró, cartronet), paper per a arts plàstiques, per a solfa, per a usos higiènic i sanitaris, paper de fumar, paper moneda, paper de filtre i un llarg etc.
93. *pasta*. Massa de primera matèria, draps o altres elements cel·lulòsics d'origen vegetal, convenientment preparada a les piles de maces o a les piles holandeses, per a fabricar paper.
94. *peixera*. Nom que es menciona com a sinònim de resclosa, o com a rec o derivació d'aigua.
95. *perol*. Caldera on es prepara la cola animal, bullint les carnasses. També rep aquest nom el local on es realitzen les operacions de l'encolat.
96. *pila holandesa*. Dipòsit de forma ovalada, de pedra o d'obra, que disposa d'un cilindre giratori, el *moló*, recobert de ganivetes de ferro, que gira sobre una peça metàl·lica amb estries situada al fons, o *platina*. El drap, immers en aigua, circula entre els mateixos i es converteix en pasta per a fer el paper. Les piles holandeses es classifiquen com les anteriors piles de maces, a les quals van substituir.

97. *pila*. Pica de pedra on les maces trinxen i preparen la primera matèria per a convertir-la en pasta. Sempre amb el concurs de l'aigua, les piles reben diferents noms - pila de drap, pila de repist i pila de refí- segons la successiva fase de l'operació.
98. *pilater*. Operari que treballa a les piles i té cura de la preparació de la pasta.
99. *piló*. Dipòsit que conté la pasta ja preparada, en disposició d'omplir la tina o per passar a la màquina de paper.
100. *platina*. Peça de ferro que té unes estries i, conjuntament amb el moló que roda per sobre, són els elements principals de la pila holandesa.
101. *plec*. Full de paper plegat pel mig. Un plec de 5 fulls forma el quadern o *quadernillo*.
102. *podridor*. Dipòsit on es col·loquen els draps humitejants per tal de fer una lleugera fermentació i iniciar el procés de preparació de la primera matèria, abans de passar a les piles.
103. *ponar*. Acció que realitza el ponedor. Consisteix en despendre el full de paper, passant-lo de la forma al saial, sobre la banca de ponar.
104. *ponedor*. Operari de la tina que pren la forma i la gira, de manera que el full recent elaborat queda a la part inferior i el col·loca sobre un feltre o saial, tot pressionant sobre el mateix. Va repetint aquesta operació, intercalant fulls i saials, fins a completar la posta.
105. *pontilló*. En la forma verjurada, cada un dels fils metàl·lics molt junts situats transversalment i que, amb els *corondells* disposats verticalment, formen el tamís de la *forma*.
106. *posta*. Conjunt de 250 fulls, o sigui, mitja raima. A la tina es fabricaven uns quant fulls més, en previsió de possibles deficiències.
107. *premsa*. Enginy utilitzat en el procés paperer. L'acció de premsar el paper es realitza diverses vegades, amb premses adequades a la funció concreta: premsa de la tina, premsa del perol, premsa del comptador.

Q

108. *quadern*. Habitualment, *quadernillo*. Conjunt de 5 fulls de paper formant plec. Cinc quaderns formen una mà de 25 fulls.
109. *quebrat*. Reben aquest nom determinats fulls defectuosos. Es distingeixen dels *costers* segons l'origen i condició de la tara manifestada.

R

110. *raima*. Principal mesura del paper, consistent en 500 fulls, o sigui, 20 mans o 100 quadernets.
111. *raimera*. Operària eventual, que anava a estendre paper a un o diversos molins, generalment els dies que s'encolava, cobrant un preu per raima.
112. *raimilla*. Conjunt de 500 mitjos fulls. Seria l'equivalent a 500 folis.
113. *resclosa*. Obra de construcció o mur d'altres materials –troncs, pedres, fusta- que talla transversalment un curs d'aigua, eleva el seu nivell i en deriva una part, per mitjà d'un rec o canal, per a l'aprofitament industrial o agrícola.
114. *roda hidràulica*. Roda d'aigua de calaixos, que mou els mecanismes del molí paperer, ja sigui directament amb l'arbre de lleves o per mitjà de diversos engranatges i embarrats.

S

115. *saial*. Cada un dels rectangles de baieta sobre el qual el ponedor traspassa i diposita el full des de la forma.
116. *setinador*. Màquina que utilitza un sistema de corròns de ferro, semblant a un tòrcul, per on es fa passar un *manat* de fulls de paper i planxes de zinc intercalades, que afina o *setina* el paper. Va substituir el mall setinador.
117. *setinar*. Acció de donar llisor i brillantor al paper. Es realitzava per mitjà del mall setinador i, posteriorment, pel setinador de corròns.

T

118. *tela verjurada*. Tela metàl·lica feta a mà, que presenta una disposició formada per fils verticals, *corondells*, més o menys espaiats, i altres de transversals molt junts, anomenats *pontillons*. En escorre's l'aigua i formar-se el paper, les *verjures* queden lleument definides, visibles a contrallum en el full, produint el *paper verjurat*.
119. *tela*. Tela metàl·lica que recobreix la *forma* o motlle per fer paper a mà, o el bombo de la màquina rodona.
120. *tesa*. Secció longitudinal dels estenedors definida pels pilars. Rengles de cordes que omplen cada una de les teses del mirador.
121. *tina*. 1. Recipient o cubeta que conté la pasta on s'introdueix el motlle o forma per fer el paper. 2. *Tina*. Local o espai on hi ha la tina. 3. *Tina*. Cada nucli o unitat de producció del molí paperer, format pels tres operaris: alabrent, ponedor i llevador. A la màquina de paper, la tina és el dipòsit que conté la pasta, on hi ha el bombo on es forma el full.
122. *torn espolsador*. Tambor, generalment hexagonal, de fusta i tela metàl·lica, que es fa rodar manualment mitjançant una maneta de fusta, per despendre la pols i altres impureses dels draps.
123. *triar*. Taula de forma quadrada o rectangular, amb el fons cobert per un filat, a manera de garbell, on es trien i seleccionen els draps. Al seu entorn es drecen les dalles, per teure elements no volguts i *esquinçar* els draps a mida convenient.
124. *triar*. 1. Seleccionar i preparar els draps a l'espolsador. 2. Revisar el paper al comptador, observar els fulls un a un, corregir petites imperfeccions, i separar els bons dels *quebrats* o defectuosos.
125. *turo*. tipus de pedra calcària o travertí, molt abundant i utilitzada en la construcció a la zona paperera de Capellades.

V

126. *ventana*. Cada una de les finestres dels miradors, disposades als quatre vents, que poden regular la seva obertura i així controlen i dirigeixen el vent a l'interior. Operen com a eina imprescindible en la fase d'assecatge del paper.
127. *verjura*. És la composició pròpia de la forma verjurada.
128. *verjurat*. Paper fabricat, a mà o a màquina, amb la tela verjurada. Les marques de la verjura són ben perceptibles mirant els fulls a contrallum.
129. *vitel·la*. Tela metàl·lica teixida de forma comú, ordit i trama, de disposició uniforme. Dit del paper fabricat amb aquesta tela i, per tant, sense verjures. Aquest paper, per la seva textura, va rebre el nom de vitel·la que corresponia pròpiament a un pergamí fet amb la pell més fina i llisa.

3. COMPENDI CRONOLÒGIC PAPERER

En aquesta síntesi s'exposen dades significatives de la història del paper, ordenades cronològicament. Es marca l'època i, si és possible, l'any de cada fet o qüestió. Cal dir, però, que determinades dates poden ser més o menys precises i, algunes de les més remotes, tenir un cert component llegendari. També es pot donar alguna confusió entre la fabricació del paper en un país o lloc determinat, i el seu coneixement i ús per mitjans comercials, abans de la implantació productiva.

Es fa una breu anotació dels inicis de la invenció del paper a la Xina i de les línies de la seva expansió i difusió, primer cap a orient i després, per mitjà dels àrabs, cap al món occidental. La seva introducció a Europa es fa des del nord d'Àfrica i és generalment admès que hi ha dues vies principals d'entrada: una per Itàlia, a través de Sicília, i una altra per l'Espanya àrab, des d'Andalusia. En el primer cas, però, és possible que inicialment es conegués el paper com a material importat i que la producció, pròpiament dita, fos força posterior. Les primeres manufactures papereres s'instauren en diverses poblacions àrabs de l'Espanya meridional i, progressivament, es van estenent a zones del centre i del nord, per passar a França. Posteriorment, i amb notables diferències temporals, la fabricació del paper es generalitza i consolida.

Les dades generals de la història paperera, amb alguna menció al seu desenvolupament tècnic, es van centrar més directament en el molins catalans i, principalment, en els de la zona concreta –Comarca de Capellades- objecte d'estudi.

Dintre de la mateixa cronologia paperera, s'hi intercalen alguns fets socials o culturals enllaçats directament o indirecta amb aquesta manufactura.

105. Invenció del paper a la Xina, atribuïda a Ts'ai Lun, funcionari de la cort imperial.

S'explica que, millorant intents anteriors, fou el primer en obtenir un full amb la consistència suficient per a ser utilitzat com a material escriptòric, sense necessitar un suport adjunt.

600. Corea. La manufactura del paper que al llarg de cinc segles havia quedat circumscrita a la Xina, inicia la seva expansió oriental.

610/620. Japó. El coneixement del paper arriba al Japó, on s'inicia una apreciable producció.

751. Samarcanda. Els àrabs aprenen l'elaboració del paper gràcies a uns presoners xinesos, després de la batalla de Talas. Per la situació d'aquella població al Turquestan, en la ruta de la seda, és possible que ja es conegués el paper per intercanvis comercials, però no el secret de la seva fabricació.
794. Bagdag. L'expansió del paper segueix el seu recorregut cap a occident, per diversos països àrabs.
900. El Caire. La fabricació del paper es coneix a Egipte i, progressivament, s'estén per altres poblacions del nord d'Àfrica, com Alexandria, Trípoli, Tunis i Fes.
- s. X-XI. Producció paperera a Còrdova, Sevilla, Granada i Toledo.
1036. Amb anterioritat a aquesta data és un Breviari i Missal mossàrab (aquell any es va abolir dita litúrgia), denominat "Misal Toledano de pergamino de trapo", que, juntament amb folis de pergamí, inclou trenta-vuit fulls de paper, mencionat aquí com a *pergamino de trapo*. Es considera la primera obra sobre aquest material coneguda a Europa. Es conserva al Monestir de Santo Domingo de Silos.
1150. Xàtiva. Consta com un gran nucli paperer àrab, que concentra diversos molins, amb una acreditada producció.
1193. Molí d'Albarells. Existència d'un molí prop del riu Anoia, en terme d'Argençola, que Oriol Valls considera paperer, hipòtesi escassament confirmada.
1244. *Jaume I conquereix Xàtiva*
1268. Fabriano. Important centre paperer italià. La producció pren gran rellevància en aquesta i altres poblacions –Bolonya, Gènova, Amalfi-. S'introdueixen millores en la fabricació del paper, com la utilització de les piles de maces per a la preparació de la primera matèria, l'encolat amb cola animal i la filigrana o marca a l'aigua.
1282. Bolonya. Primera filigrana coneguda, possiblement procedent de Fabriano.
- Finals segle XIII. Incipient manufactura de paper a França. La fabricació s'estén i s'incrementa al llarg del segle següent.
- Segle XIV. Fabricació de paper a Alemanya i Bèlgica.
- Segles XIV-XV. La manufactura del paper augmenta a València i a Catalunya. S'adopten millores de fabricació procedents d'Itàlia.
- Segle XV. El paper es fabrica a Portugal, Suïssa, Holanda i Anglaterra.

1440. *Impremta de tipus mòbils de Gutenberg.*

1450-54. *Impressió de la Bíblia, de Gutenberg, a Magúncia.*

1474. *València.* Primer llibre imprès a Espanya: *Les obres o trobes davall scrites les quals tracten de lahors de la sacratíssima Verge Maria.*

Amb la propagació de la impremta, el paper, que en algunes aplicacions anteriors convivia amb el pergamí, esdevé el material idoni i el seu ús i la seva producció s'incrementen considerablement.

Segle XVI. Fabricació de paper a Suècia, Dinamarca i Rússia.

1599. En un capítol de les Corts celebrades a Barcelona, per tal d'afavorir la manufactura paperera catalana, es prohibeix la comercialització de draps que adquirien els genovesos.

1620-22. La Torre de Claramunt. Gabriel Romaní impulsa l'etapa paperera a la zona de l'Anoia, amb la instal·lació del "molí del Turo".

Finals s. XVII. A Holanda es construeixen les piles de cilindres, en substitució de les anteriors piles de maces, per a la preparació de la primera matèria; es coneixeran com a *piles holandeses*.

Segle XVII-XVIII. Formació, increment i consolidació d'actius nuclis paperers catalans.

1766. Normativa de la Junta de Comerç de Catalunya: *Prevenciones a los Fabricantes de Papel del Principado.*

1798-99. Invenció de la màquina de paper, pel francès Nicolas Louis Robert. Accionada a mà, fabricava un full continu. Tindrà poca aplicació pràctica.

1801. Nova patent per a desenvolupar una màquina de paper a Anglaterra.

1804. Funcionament de la primera màquina perfeccionada per Bryan Donkin, amb finançament de la família Fourdrinier, nom amb què serà coneguda. Les màquines *Fourdrinier*, es construiran primer a Anglaterra i posteriorment a França, i seran adoptades per diversos països. Es coneixen com a màquines contínues o màquines planes.

1809. Màquina de fer paper per mitjà d'un motlle cilíndric, que es coneixerà com a "màquina rodona", ideada a Anglaterra per Jonh Dickinson.

Mitjans segle XIX. Introducció, amb notable retard, de les primeres piles holandeses en els molins paperers comarcals de l'Anoia.

1840. Manzanares el Real (Madrid). Primera màquina contínua instal·lada a Espanya.

1841-45. Establiment de noves fàbriques contínues: Candelario (Salamanca), Bellavista (Burgos), “La Esperanza” Tolosa (Guipúscoa), Gárgoles de Arriba (Guadalajara), Villarlengo (Terol).

1843. Primeres màquines contínues a Catalunya: El Catllar (Tarragona) i “La Gerundense” (Girona).

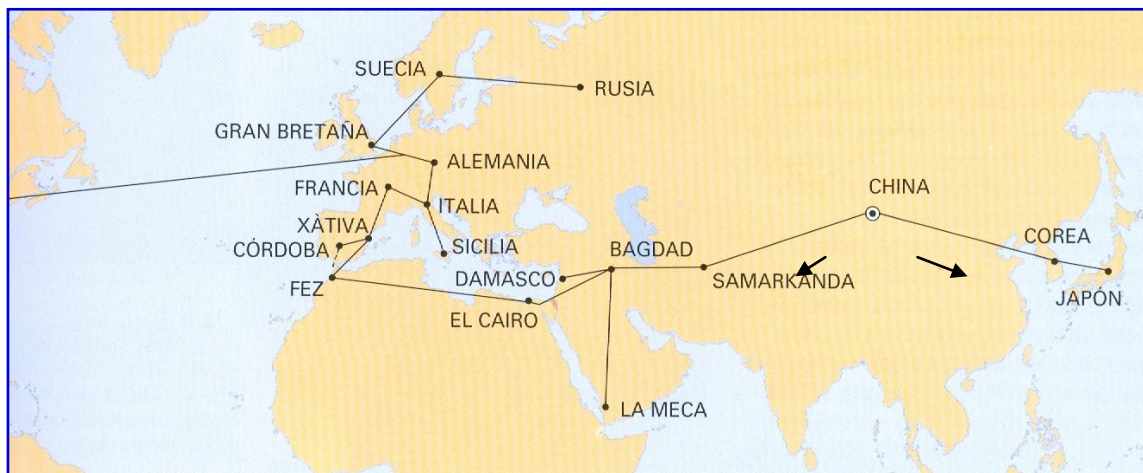
1845. Fàbrica de paper “La Aurora”. Girona.

1877. Privilegi d'introducció a Espanya de la màquina rodona d'origen italià, sistema “Piccardo”, sol·licitat pels fabricants catalans: Juan Jover i Serra i Wenceslao Guarro, de Gelida; Fills de Romaní i Tarrés, de Capellades i Antonio Serra i Sobrino, de Santa Maria de Palautordera.

1902. Creació de “La Papelera Española” amb seu social a Bilbao, que conforma un influent conglomerat de grans empreses.

Finals segle XIX i inicis del XX. Les màquines Piccardo s'instal·len en bona part dels molins paperers de la comarca de Capellades i, progressivament, cessa la fabricació de paper de tina. L'opció per aquest sistema de màquina rodona permet la continuïtat de la producció de papers de qualitat –d'escriptura i de fumar- tot mantenint propietats del paper fet a mà, com les barbes de cada full i la característica filigrana com a autèntica “marca a l'aigua”.

Primera meitat del segle XX. Canvis tecnològics en el procés de fabricació i alteració o pèrdua de les característiques constructives i arquitectòniques de l'ancestral patrimoni industrial paperer català.

Esquema de la ruta del paper

4. BIBLIOGRAFIA

- Agrupació Escolta TORXA: *Un riu anomenat Anoia*. Igualada, 1980. Apartat titulat "Anoia, Noya, Noia?" per Isidre Guixà i Miranda. Apartat "On neix el riu Anoia?" per Joan Solé i Oller.
- ALCOVER, Antoni M^a; MOLL, Francesc de Borja: *Diccionari Català-Valencià-Balear*. Palma de Mallorca: Ed. Moll, 1983.
- AMAT i CORTADA, Rafael d': *Excursions d'en Rafael d'Amat Cortada i Senjust per Catalunya i Roselló a l'últim quart del segle XVIII*. Barcelona: Centre Excursionista de Catalunya, 1919.
- AMAT, Rafael d', Baró de Maldà: *Viatge a Maldà i Anada a Montserrat*. A cura de Margarida Aritzeta. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1986 (Biblioteca Serra d'Or, 59).
- ARACIL, Rafael; GARCIA BONAFÉ, Màrius: "La protoindustrialització i la indústria rural espanyola al segle XVIII". *Recerques* n° 13, 1983.
- ARACIL, Rafael; GARCIA BONAFÉ, Màrius: "Els inicis de la industrialització a Alcoi". *Recerques* n° 3, 1974.
- ARNABAT i MATA, Ramon: *Vins, aiguardents, draps i papers. Economia i societat al Corregiment de Vilafranca al tombant dels segles XVIII i XIX*. Museu de Vilafranca, 1996.
- ARRANZ HERRERO, Manuel: *La menestralia de Barcelona al segle XVIII. Els gremis de la construcció*. Barcelona: Arxiu Històric de la Ciutat. Ed. Proa, 2001.
- ARRANZ, Manuel: *Mestres d'obres i fusters. La construcció a Barcelona en el segle XVIII*. Barcelona: Col·legi d'Aparelladors i Arquitectes Tècnics, 1991.
- ASUNCION, Josep: *El Papel. Técnicas y métodos tradicionales de elaboración*. Barcelona: Parramón Ediciones, 2004.
- AVINYÓ, Joan Mn.: *Monografia històrica del Castell de Cabrera y poble de Vallbona en el Panadés*. Igualada: Est. Tip. de Nicolau Poncell, 1909.
- BADA i ELIAS, Joan: "La vida religiosa popular a Catalunya a l'època de Carles III" *Pedralbes: revista d'Història moderna*. Any 1988 Núm. 8 (2).
- BACHELAR, Gaston: *La poética del espacio*. Madrid: Fondo de Cultura Económica en España, S.L., 2000.
- BALMACEDA, José Carlos: *Filigranas. Propuestas para su reproducción*. Málaga: Universidad de Málaga, 2001.
- BALZAC, Honoré de: *Illusions perdues*. s/l: Gallimart, 1974. (Folio classique, 2000).
- BALZAC: Honoré de: *Les illusions perdues*. Trad. de Jaume Fuster. Barcelona: Edicions 62, 1982 (MOLU 13).
- BARCELÓ, Miquel: *La qüestió dels molins hidràulics medievals*. Conferència inaugural a "Col·loqui internacional: Irrigació, energia i abastament d'aigua. Els canals a Europa a l'Edat Mitjana". Manresa, 25 de novembre de 2004.
- BERNAL, Jonh D.: *Història Social de la Ciència*. Barcelona: Edicions 62, 1979.
- BISBAL i SENDRA: Mª Antònia: "La impremta a Igualada", a *Miscellanea Aqualatensis* 3. Igualada: CECI, 1983.
- BLASI, Pere: *Les terres catalanes*. Barcelona: Aymà, 1954.
- BLAY BOQUÉ, Jordi; ANTON CLAVÉ, Salvador (directors): *El patrimoni de molins de la demarcació de Tarragona. Anàlisi i estratègies d'intervenció*. Tarragona: Diputació de Tarragona, 2001.
- BLUM, André: *Les origines du papier, de l'imprimerie et de la gravure*. Paris: Editions de la Tournelle, 1935.
- BERNAL, Jonh D.: *Història Social de la Ciència*. Barcelona: Edicions 62, 1979.
- BOFARULL i SANS, Francisco de: "La heràldica en la filigrana del paper" *Memoria (...)* leída en el día 26 de Mayo de 1899). Barcelona: Real Academia de Buenas Letras, 1901.
- BOFARULL i SANS, Francisco de: *Índice alfabético de los fabricantes de papel de Cataluña de 1700 a 1830*. Barcelona, [Oliva tipógrafo], 1900.

- BOFARULL i SANS, Francisco de: *Los animales en las marcas del papel*. Villanueva y Geltrú: Oliva, 1910.
- BOITHIAS, J.-L.; MONDIN, C.: *Les moulins a papier et les anciens papetiers d'Auvergne*. [s.II.] Ed. Créer, 1981.
- BOLÓS i MASCLANS, Jordi; NUET i BADIA, Josep: *Els molins fariners*. Barcelona: Ketres Editora, 1983 (Col·lecció VENTALL, 1).
- BOQUER i SALA, Francesc: "El preindustrial català". *Cent elements del Patrimoni Industrial a Catalunya*. Barcelona: Editorial Lunweg, 2002.
- BORI y FONTESTÀ: *El trovador català*. Barcelona: Imprenta de Henrich y C^a. en Comandita, 1901.
- BORSI, Franco: a DDAA: *Le paysage de l'industrie*. Bruxelles: Editions des Archives d'Architecture Moderne, 1975. [Catàleg de l'Exposició del mateix nom].
- BRIQUET: Charles M. Briquet: *Les Filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier dès leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600*. 4 vol. Hacker Art Books: 1966.
- BURNS, Robert I.: *Societat i documentació en el regnat croat de València*. V. Traducció Enric Casasses Figueras. València: Eliseu Climent, editor, 1988.
- BUSQUETS MOLAS, Esteve: *Història de Capellades*. Capellades: Ajuntament de Capellades, 1972.
- CARDELLACH, FÉLIX: *Las formas artísticas de la arquitectura técnica. Tratado de ingeniería estética*. Barcelona: Libr. de Agustín Bosch, [1916?].
- CASASSAS i SIMÓ, Lluís: "Per la definició de les terres de l'Anoia". *Història de l'Anoia*. Manresa: Parcir. Edicions Selectes, 1988 (1986) (Història de les comarques de Catalunya. Anoia).
- Catálogo de la Exposición Industrial y Artística de Productos del Principado de Cataluña*. Barcelona: Establecimiento Tipográfico de Narciso Ramírez, 1860.
- Cataluña en la Exposición Universal de París de 1867: catálogo detallado de los productos que expositores de las cuatro provincias catalanas han remitido a la citada Exposición...* Barcelona: Est. Tip. Luís Tasso, 1867.
- CAULA, Francesc: *Les Parròquies i comuns de Santa Eulàlia de Begudà i Sant Joan les Fonts (Notes històriques)*. Sant Joan les Fonts (Girona): [Pere Aubert, Impr. Olot], 1930.
- CIRICI, Alexandre: "Arqueologia industrial i observació espacial de la terra" *Serra d'Or* n. 222, març 1978. [178].
- CIRICI PELLICER, Alexandre: *Barcelona pam a pam*. Barcelona: Editorial Teide, 1973.
- CORREDOR MATHEOS, J.; MONTANER, Josep Maria: *Arquitectura industrial a Catalunya - del 1732 al 1929-. Fotografies de Jordi Isern*. Barcelona: Caixa de Barcelona, 1984.
- COSTA COLL, Tomás: *Manual del fabricante de papel*. Barcelona: Bosch, 1962 (1946).
- COSTA, Juan: *Imagen Global*. Barcelona: CEAC, 1988 (Enciclopedia del Diseño).
- CURÓS, Joan: *Arquitectura rural de Catalunya: metodología d'anàlisi i d'intervenció*. Tesi doctoral. (COAC).
- DD.AA: *Catalunya, la fàbrica d'Espanya. Un segle d'industrialització catalana. 1833-1936*. Catàleg de l'Exposició. Barcelona, 1985.
- DD.AA: *Cent elements del Patrimoni Industrial a Catalunya*. Barcelona: Editorial Lunweg, 2002.
- DD.AA: "Els molins de Copons" *Quaderns científics i tècnics de restauració monumental*. n° 11. Barcelona: Diputació de Barcelona, 2000. (Direcció Raquel Lacuesta).
- DD.AA: *Història de les comarques de Catalunya. Història de l'Anoia*. 2 vol. Manresa: Parcir, 1988 i 1991.
- DANÉS i TORRAS, Josep: "Estudi de la masia catalana". *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, vol. XLIII, n° 458. Barcelona, 1933.
- DANÉS i TORRAS, Josep: *Materials per a l'estudi de la masia*. Girona: Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, 2010,

- DERRY, T.K.; WILLIAMS, Trevor I.: *Historia de la tecnología*. 3 vol. Madrid: Siglo XXI, 1986.
- DESMARETS, Nicolas: *Sus memorias sobre el papel holandés en el siglo XVIII*. Traducidas por Rafael León. Málaga: Imagraf, 2007.
- DEYON, Pierre; MENDELS, Franklin: "La proto-industrialisation: théorie et réalité" (Vuitè Congrès Internacional d'H^a Econòmica. Budapest 1982) *Revue du Nord*, LXIII, n° 248.
- DÍAZ DE MIRANDA, Mª Dolores: *Análisis y desarrollo de una base de datos para el estudio del papel y de las filigranas: fuente para la elaboración de la historia del papel en España*. Tesis doctoral inédita. UB. Facultat de Belles Arts, 2013.
- DÍAZ DE MIRANDA y Macías, María de los Dolores: *HERRERO MONTERO, Ana María: El papel en los archivos*. Gijón: Ediciones Trea, 2009.
- DOREL-FERRÉ, Gràcia: *Les colònies industrials a Catalunya. El cas de la Colònia Sedó*. Traducció Rita Ma. Vila. Pròleg: Jordi Nadal. Ajuntament d'Esparraguera. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992.
- DÜFFEL, Jonh von: *Del agua*. Barcelona: Ed. Planeta - Ediciones del Bronce, 2002..
- L'encyclopédie de Diderot et d'Alembert: Recueil de Planxes sur les Sciences, les Arts libéraux, et les Arts mechaniques, avec leur explication*. Imprimerie Reliure. (Edició facsímil) Inter-Livres: Tours, 1994.
- ESTEVE FARRIOL, Josep; RIBAS CARDÚS, Martí: *Els molins paperers a Catalunya*. Pròleg de Francesc Cabana. Barcelona: Rafael Dalmau, Editor, 2008. (Patrimoni Industrial. Temes, 2).
- ESTRADA, Gemma; ASENSI, Rosa M^a: *Inventari del Patrimoni Arquitectònic de Catalunya.7 L'ANOIA*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Dp. de Cultura, 1997.
- FAURA, Marian: "Les Coves del Balç de les Roquetes, a Carme". *Sota Terra*, n° 1, 1909, pp.73-98.
- FERRER i ALÓS, Llorenç: *Els orígens de la industrialització a la Catalunya central*. Barcelona: Rafael Dalmau, 1986 (Episodis de la Història, 262-263).
- FONTANA, Josep: "La fi de l'Antic Règim i la industrialització 1787-1868" *Història de Catalunya* dirigida per Pierre Vilar. Vol. V. Barcelona: Edicions 62, 1988.
- FONTANA, Josep: "L'espai viscut i la fi de la historia". *L'Avenç*. *Revista d'història*. num. 147. Barcelona: L'Avenç S.A., 1991.
- FRUTIGER, Adrian: *Signos, símbolos, marcas, señales. Elementos, morfología, representación, significación*. Barcelona/Buenos Aires: Gustavo Gili, 1999 (1981).
- FRUTIGER, Adrian: *Signos, símbolos, marcas, señales. Elementos, morfología, representación*. Barcelona/Buenos Aires: Gustavo Gili, 1999 (1981).
- FULLANA, Miquel: *Diccionari de l'Art i dels oficis de la construcció*. Palma de Mallorca: Editorial Moll, 1974.
- GAIG, Isabel: "Breve estudio sobre la iconografía y la simbología de las carátulas" a: *Carátulas papeleras. Siglos XVIII-XX*. Barcelona: Alier S.A., 1986.
- Cal Boyer i Cal Granotes d'Igualada*. Quaderns de Didàctica i Difusió. Museu de la Ciència i de la Tècnica-Museu Comarcal de l'Anoia, [1993]
- GARCIA ESPUCHE, Albert (director): *Interiors domèstics.Barcelona 1700*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona. Institut de Cultura, 2012.
- GARCÍA PÉREZ, Joel: *Arquitectura industrial en Alcoy. Siglo XIX*. Instituto Alicantino de Cultura Juan Gil-Albert. Diputación Provincial de Alicante, DL 2001
- GARGANTÉ LLANES, Maria: *Arquitectura religiosa del segle XVIII a la Segarra i l'Urgell. Condicionants, artífexs i pràctica constructiva*. Lleida: Pagès Editors, 2006. (Fundació Noguera. Estudis 35).
- GAYA MASSOT, Ramon: *El molino papeler "d'en Calvet" en Cardona. 1754-1880*. Barcelona: Imp. Elzeviriana i Lib. Camí, [19--].
- GAYOSO Carreira, Gonzalo: "Las filigranas de papel y el fraude de documentos". *Gaceta Papelera* n° 36. pp. 13 -16. Diciembre, 1971.

- GAYOSO CARREIRA, Gonzalo: *Historia del papel en España*. 3 vol. Lugo: Diputación Provincial, 1994.
- Geografía de Catalunya*. 3 vol. Barcelona: Aedos, 1968-1974
- GOMBRICH, Ernest H.: *Breu història del món*. Barcelona: Editorial Empúries, 2001.
- GONZÁLEZ ENCISO, Agustín: "La protoindustrialización en España". *Revista de Historia Económica*. Nº 1. Madrid, 1984.
- GONZÁLEZ MORENO-NAVARRO, Antoni: "Com restaurar una masia" a DDAA: *La masia catalana. Evolució, arquitectura i restauració*. Centre de Recerca d'Història Rural (UdG). Figueres: Brau edicions, 2005.
- GONZÁLEZ TASCÓN: *Fábricas hidráulicas españolas*. Madrid: Ministerio de Obras Públicas. Biblioteca CEHOPU, 1987.
- GRAU i PUJOL, Josep M. T.; PUIG i TÀRRECH, Roser: "La Riba en el segle XVIII: Una economia puixant entorn el paper". *Miscel·lània Ribetana-2*. La Riba: El Brugent, 1989.
- Gran Geografia Comarcal de Catalunya. Alt Penedès, Baix Penedès, Garraf i Anoia*. Vol. 5. Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, 1982.
- GUTIÉRREZ I POCH, Miquel: *Full a full. La indústria paperera de l'Anoia (1700-1998): Continuitat i modernitat*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999.
- GUTIÉRREZ I POCH, Miquel: "La mecanización de la industria papelera española en un contexto europeo (1836-1880). Actas del V Congreso Nacional de Historia del Papel en España. Girona: Ajuntament de Sarrià de Ter, 2003.
- GUTIÉRREZ i POCH, Miquel: "Ramon Romaní i Puigdengolas (1846-1898): paperer, empresari i historiador". *Miscellanea Aqualatensia / 14*. Ajuntament i Centre d'Estudis Comarcals d'Igualada. Igualada, 2011.
- GUTIÉRREZ i POCH, Miquel: "Redes en la génesi y desarrollo de un distrito papelero catalán: el caso de Capellades (siglo XIX)": *Investigaciones de Historia Económica*". Revista de la Asociación Española de Historia Económica. Madrid: Universidad Complutense. n. 10, invierno 2008.
- GUTIÉRREZ i POCH, Miquel: "Tout le monde fume en Espagne". La producción de papel de fumar en España: un dinamismo singular, 1750-1936" a: *Tabaco e historia económica. Estudios sobre fiscalidad, consumo y empresa (siglos XVII-XX*. Madrid: Fundación Altadis, 2006.
- HERDER, Walter: *Art in the Watermark—L'art du filigrane*. Zurich; Amstutz-Herdeg [1952].
- HEREDIA, Rafael de: *Arquitectura y urbanismo industrial*. Madrid: Publicaciones de la ETSII. Universidad Politécnica, 1981.
- HERNÁNDEZ, Carmen: "Apéndice II. Filigranas". *Catálogo de las estampas de Goya en la Biblioteca Nacional*. Madrid: Ministerio de Educació y Cultura. Biblioteca Nacional, 1996.
- HIDALGO BRINQUIS, María del Carmen: "Apuntes para la Historia de las filigranas en España. *Investigación y técnica del papel*. Núm. 124. Madrid. Abril 1995.
- HIDALGO BRINQUIS, María del Carmen: "Bibliografía de historia del papel y filigranas". Actas del II Congreso Nacional de Historia del Papel en España. Cuenca: Diputación de Cuenca, 1997.
- HIDALGO BRINQUIS, María del Carmen: "El papel como soporte de la cultura en España". *El soporte de la Lengua*. Logroño: Patronato Santa María la Real de Nájera. 2006. Instituto del Patrimonio Histórico Español.
- HIDALGO BRINQUIS, María del Carmen: "Sistemas tradicionales en la reproducción de filigranas". *Investigación y técnica del papel*. Madrid. Abril 1995. Núm. 124.
- HORIKI, Eriko: "Creación: El *washi* (papel japonés) vive en los espacios arquitectónicos" Conferència, 24 de febrer 2003. Activitat associada a l'exposició: *Japó, tradició i futur*. Museu Etnològic: Barcelona, febrer-agost 2003.
- HUGO, Victor: *Nostra Senyora de París*. Trad. R. Folch i Capdevila. Barcelona: Edicions 62, 1981 (MOLU n. 6).

- IGLÉSIES, Josep: "Anoia" a: *Geografia de Catalunya*. v. III. Aedos, 1974.
- IGLÉSIES, Josep: *Assaig sobre l'extensió de la comarca d'Igualada*. Igualada: Estudis Comarcals. [Bas d'Igualada, Estamper], 1938.
- IGLÉSIES, Josep: *Pere Gil S.I. (1551-1622) i la seva Geografia de Catalunya...* Barcelona, 1949 (Imp. Bas. Igualada).
- IGLÉSIES, Josep: *El cens del Compte de Floridablanca*.
- IGLÉSIES, Josep: *Evolució demogràfica de la Comarca d'Igualada*. Igualada. CECI, 1972.
- IMBERDIS, Jean, S.I.: *Papyrus o Arte de hacer Papel*. Traducido por Rafael León. Banyeres de Mariola: Edicions "La Solaneta", [2005].
- IVINS, W.M. Jr.: *Imagen impresa y conocimiento Análisis de la imagen prefotográfica*. Barcelona: G. Gili, 1975.
- JOVELLANOS: *Obras publicadas e inéditas de Don Gaspar Melchor de Jovellanos*. Edición y estudio preliminar Miguel Artola. Madrid: Biblioteca de Autores Españoles, 1956.
- LABORDE, Alexandre: *Itinerario descriptivo de las provincias de España y de sus islas y posesiones en el Mediterráneo*. Traducción libre de la que publicó en frances Mr. Alexandre Laborde en 1809. Valencia: Imp. de Ildefonso Mompié, 1816.
- LA CHAPELLE, Ariane de: *Les relevés de filigranes*. Atelier de restauration du département des Arts Graphiques. Musée du Louvre. Paris: La documentation Française [1996].
- "La Fábrica de Paper de Tina d'en Romaní". *Revista Gràfica*. 1900. Barcelona: Institut Català de les Arts del Llibre, p. 70 (s/a)
- LA LANDE, Mr. de: *Arte de hacer el papel según se practica en Francia, y Holanda, en la China, y en el Japón. (En Madrid, Por D. Pedro Marin. Año de 1778)*. Edició facsímil. Madrid: Espasa-Calpe, 1968.
- LEÓN, Rafael: *Papeles sobre el Papel*. Málaga: Universidad de Málaga, 1997.
- LEÓN, Rafael: *Se trata del Papel*. Málaga: Universidad de Málaga, 2001.
- LENORMAND, Seb.: *Nouveau manuel complet du fabricant de papiers ou de l'art de la papeterie suivi de l'art du fabricant de carton et de l'art du formaire*. 2.vol. Paris: Librairie Encyclopédique de Roret, [184?].
- LENZ, Hans: *Historia del papel en México y cosas relacionadas*. México D.F.: Miguel Ángel Porrúa, 1990.
- LIBRO DE VARIOS PLANOS Y MÁQUINAS: "Relación y construcción del Molino Papelero, situado en el termino de Sn Pedro de Ridevitlles". (FCMR).
- LLORET, Ton; RABAL, Victòria; FERNÁNDEZ, Magda: *El Museu Molí Paperer de Capellades*. Quaderns de Didàctica i Difusió. Museu de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya, 2007.
- LLORET i ORTÍNEZ, Ton: "Molins paperers de l'Anoia al segle XVIII: entre el mas i la fàbrica". *Miscellanea Aqualatensia*, 12. Igualada: Centre d'Estudis Comarcals d'Igualada, 2006, pp. 143-183.
- LÓPEZ ALERT, Jordi: "Las filigranas sombreadas: Un campo por investigar". *Actas del II Congreso Nacional de Historia del Papel en España*. [Cuenca, 1997]. Diputación de Cuenca.
- LLUCIÀ, Modest; RIBA i GABARRÓ, Josep: *El llibre dels paraires de Carme*. Edició a cura de Modest Llucià. Pròleg de Josep Riba i Gabarró. Centre d'Estudis Comarcal d'Igualada. Capellades: Gràfiques Iris, 1965.
- LLUÍS, Joan: *Històries i Llegendes del Pallars*. Barcelona: Ed. Selecta, 1971.
- MCLUHAN, Marshall: *La galaxia Gutenberg*. Barcelona: Galaxia Gutenberg. Círculo de Lectores, 1998.
- MADOZ, Pascual: *Diccionario geográfico y estadístico, histórico de España y sus posesiones de Ultramar*. Madrid: Tipografía de P. Madoz y L. Sagasti., 2846.
- MADURELL I MARIMON, Josep M.: *El paper a les terres catalanes. Contribució a la seva història*. 2 vol. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 1972.

- MALUQUER, Jordi: *“La producció manufacturera tradicional”. Catalunya, la fàbrica d’Espanya. Un segle d’industrialització catalana. 1833-1936. (Catàleg de l’Exposició). Ajuntament de Barcelona i Generalitat de Catalunya, 1985.*
- MALUQUER DE MOTES, J.; NADAL, Jordi: *Catalunya, la fàbrica d’Espanya. Un segle d’industrialització catalana. 1833-1936. (Catàleg de l’Exposició). Ajuntament de Barcelona i Generalitat de Catalunya, 1985.*
- MARINA, José Antonio: *“La línia”. La Vanguardia. Suplement ES. 21 de gener de 2012.*
- MONER i CODINA, Jeroni: *“La masia: una arquitectura singular” a: DDAA: La masia catalana. Evolució, arquitectura i restauració. Figueres: Brau edicions, 2005.*
- MONTANER, Josep Maria: *La modernització de l’utillatge mental de l’arquitectura a Catalunya (1714-1859). Barcelona: Institut d’Estudis Catalans, 1990.*
- MONTANER i MARTORELL, Josep M.: *L’ofici de l’arquitectura. “El saber arquitectònic del mestres d’obres analitzat a través dels seus projectes de revàlida”. Barcelona: Universitat Politècnica, 1983.*
- MARCOS BERMEJO: Mª Teresa: *La industria artesanal del papel en Cuenca. Cuenca: Publicaciones de la Excelentísima Diputación Provincial, 1985.*
- MORALES, Ramon: *El camí ral d’Aragó i altres itineraris per la comarca d’Anoia. Barcelona: Rafael Dalmau, Editor, 1966.*
- MORALES, Ramon: *El riu Anoia. Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1984 (Llibre de Motxilla, 26).*
- MUNNÉ, Antoni; PRAT, Narcís: *Cabals i qualitat biològica del riu Anoia. Diagnosi de l’estat del riu i dels trams finals dels afluents principals. Diputació de Barcelona, 1999 (Estudis de la qualitat ecològica dels rius, 5)*
- MUNNÉ SELLARÈS, Lourdes: *“Els molins paperers a Catalunya. Síntesi històrica, localització i característiques”. Actes de les I Jornades d’Arqueologia Industrial de Catalunya. Museu de l’Hospitalet; Ajuntament de l’Hospitalet, 1988.*
- MUNNÉ SELLARÈS, Lourdes: *Els molins paperers de la comarca de l’Anoia. Introducció al seu estud. Miscellania Aqualatensia/3. Centre d’Estudis Comarcals d’Igualada: Igualada, 1983.*
- MUNNÉ SELLARÈS, Lourdes: *“Marcas de fábrica papeleras. Unidad y diversidad”. Actas del VIII Congreso Nacional de Historia del Papel en España. Burgos 2009.*
- MUNNÉ SELLARÈS, Lourdes: *“La función del aire en la manufactura papelera”. Actas del X Congreso Nacional de Historia del Papel en España. Madrid, 2013.*
- MUNNÉ SELLARÈS, Lourdes: *“Los molinos papeleros en Catalunya: Factores de localización y tipología”. Investigación y técnica del papel. Madrid. Octubre 1995. Núm. 126.*
- MUNNÉ SELLARÈS, Lourdes: *“Molinos papeleros catalanes: arquitectura industrial en el siglo XVIII”. Actas del VI Congreso Nacional de Historia del Papel en España. Buñol, Generalitat Valenciana, 2005.*
- El Museu Molí Paperer. Guia per a visitar-lo i història de l’origen del paper. Capellades, 1980. (diverses edicions).*
- NADAL i OLLER, Jordi: *Catalunya, la fàbrica d’Espanya. Un segle d’industrialització catalana. 1833-1936. Catàleg de l’Exposició. Ajuntament de Barcelona i Generalitat de Catalunya, 1985.*
- NADAL OLLER, Jordi; BENAUL BERENGUER, Josep M.; SUDRIÀ TRIAY, Carles. directors: *Atles de la Industrialització de Catalunya. 1750-2010. Barcelona: Vicens Vives S.A., 2012.*
- NAROTZKY, Susana: *Trabajar en familia. Mujeres, hogares y talleres. València: Edicions Alfons el Magnànim, 1988.*
- NEGRI, Antonello: *“Historia del Arte y cultura de la Industria. Líneas de investigación posibles”. Debats. n° 13, setembre 1985. València: Institució Alfons el Magnànim.*

- OSONA, Arthur: *Guia-itineraria de les regions compreses desde Montserrat al Camp de Tarragona y desde la Segarra al Panadés*. Barcelona: Estamp. F. Altés, 1895 (2ª edició).
- OSONA, Arthur: "Excursió Oficial a Carme, Santa Candia, Orpí y Miralles". *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*. quint- 1895.
- PECORA, Aldo: PECORA, Aldo: *Ambiente geografico e società umane*. Torino: Loescher, 1977.
- PEREC, Georges: *L'espai*. Apartat de l'obra: *Espéces d'espaces*. Trad. Annie Bats. Barcelona: Laie, 1998, s/p.
- PI DE CABANYES, Oriol: *Cases senyorials de Catalunya*. Barcelona: Edicions 62, 1998.
- PIERA, Mònica; Mestres, Albert: *El Moble a Catalunya. L'espai domèstic del gòtic al modernisme*. Barcelona: Angle, 1999.
- PIZZETTA, Jules: *Historia de un pliego de papel*. Madrid: Imprenta de Gaspar y Roig, [1887].
- PLA, Josep: *Els pagesos*. Obra completa vol. VIII. Barcelona: Destino, 1968.
- PONZ, Antonio: *Viage de España. En que se da noticia de las cosas más apreciables y dignas de saberse que hay en ella*. Madrid: Vda. De Ibarra, hijos y Cia., 1788.
- PUIG i GUBERN, Magí i altres: "Adob de pells i adoberies d'Igualada (segles XVIII-XX) a Aigua, Tècnica i Treball. Actes de les II Jornades d'Arqueologia Industrial a Catalunya. Igualada, 1991, pp. 272-278.
- RABAL, Victòria; SOTERAS, Àngel i altres: *El Molí Paperer de Capellades*. Quadern Didàctic. Museu de la Ciència i de la Tècnica de Catalunya, 1993.
- RABAL i MAROLA, Victòria: "Las carátulas en la industria papelera de Catalunya". a: *Carátulas papeleras. Siglos XVIII-XX*. Barcelona: Alier S.A., 1986.
- RAMON i VIDAL, Jaume: *El Molí d'en Calvet a Cardona: aproximació a la dinàmica paperera catalana als segles XVIII i XIX*. (s.l.), 1997.
- RETTORI, A. *Composition des sortes de papiers les plus employées*. Compiègne: L'imprimerie de Compiègne, 1950. (1ª versió 1923).
- RIBA i GABARRÓ, Josep: "Arqueologia rural: els forns de calç de l'Anoia". *Actes de les II Jornades d'Arqueologia Industrial a Catalunya*. Igualada, 1991. Barcelona: Associació d'Enginyers Industrials de Catalunya, 1992.
- RIBA i GABARRÓ, Josep: *La Poble de Claramunt. Evolució econòmico-social d'un municipi de la comarca d'Igualada*. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana, 1972.
- RIBA i GABARRÓ, Josep: *Els noms populars de boires, núvols i vents de l'Anoia*. Vilassar de Mar: Oikos-tau, 2000.
- RIBA i GABARRÓ, Josep: "L'aigua i el paper foren riqueses de Cal Coca, de la Poble de Claramunt (segles XIV-XIX)" a *Miscellanea Aqualatensia 11*. Ajuntamet d'Igualada – CECL, 2004.
- RIBA i GABARRÓ, Josep: *Toponímia de la Poble de Claramunt i del seu terme*. Igualada: Pere Bas i Vich, 1960.
- RIPOLL, Ramon: "La vida al mas" a DDAA: *La masia catalana. Evolució, arquitectura i restauració*. Centre de Recerca d'Història Rural (UdG). Figueres: Brau edicions, 2005.
- ROJO GARCIA, M^o Loreto: "Las filigranas sombreadas: Algunos ejemplos actuales..." *Actas del IV Congreso Nacional de Historia del Papel en España*. (Córdoba, 2001). Asociación Hispánica de Historiadores del Papel. [Madrid], pp. 275-277.
- ROSSELLÓ, Joan; MORERA, Lluís: "L'arquitectura paperera al Penedès. Un patrimoni oblidat". *Miscel·lània Penedesenca*. 2. Institut d'Estudis Penedesencs, 1988. pp. 243-254.
- ROVIRA ADÁN, Jaime: "Una excursión a la Fábricas de papel de Capellades". *Revista Gráfica*, 1901-1902.
- SANZ, José Àngel; GINER, Josep: *L'arquitectura de la indústria a Catalunya en els segles XVIII i XIX*. Escola Tècnica Superior d'Arquitectura del Vallès, 1984.

- SELVAFOLTA, Ornella: "El espacio de trabajo (1750-1910)". *Debats*. nº 13, setembre 1985. pp. 52-70. València: Institució Alfons el Magnànim.
- SERRA, Rosa. Colònies tèxtils de Catalunya. Manresa: Angle Editorial, 2000.
- SOBRINO, Julián: *Arquitectura industrial en España, 1830-1990*. Madrid: Ediciones Cátedra, 1996 (Cuadernos Arte, 31).
- SOCIAS BATET, Immaculada: *Els Abadal, un llinatge de gravadors*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2007.
- SOCIAS Batet, Imma: *Les Marques de Fàbrica de Manresa. Xilografies dels segles XVIII i XIX*. Manresa: Centre d'Estudis del Bages, 1991 (Monogràfics nº 7).
- SOLÉ i VILANOVA, Joaquim: *Visió econòmica de l'Anoia. Dinàmica industrial pròpia i estabilitat agrària*. Barcelona: Caixa d'Estalvis de Catalunya, 1984 (Catalunya Comarcal).
- SUBIRANA REBULL, Rosa Maria: *Els orígens de la litografia a Catalunya 1815-1825*. Catàleg de l'Exposició Barcelona: Biblioteca de Catalunya, 1991.
- TAKAHASHI, Mina: "La vida de papel" a: *Elena del Rivero. A mano: Trabajos sobre papel*. Catálogo de la Exposició. València: IVAM 2006.
- TÉRMENS i GRAELLS, Miquel: "El ferrocarril a Igualada: la lluita pel progrés (1852-1893)". *Miscellanea Aqualatensia / 3*. Centre d'Estudis Comarcals d'Igualada, 1983.
- TÉRMENS, Miquel: *L'Anoia*. Barcelona: Disseny Cultural, 1994. (Les Comarques de Catalunya, nº 28).
- TÉRMENS i GRAELLS, Miquel: "El ferrocarril a Igualada: la lluita pel progrés (1852-1893)". *Miscellanea Aqualatensia / 3*, 1983.
- TORRAS i ELIAS, Jaume: "Estructura de la indústria pre-capitalista. La draperia". *Recerques* nº 11. Barcelona: Curial, 1981.
- TORRAS i ELIAS, Jaume: "Fabricants sense fàbrica. Estudi d'una empresa llanera d'Igualada (1726-1765)". *Recerques* nº 19, 1987.
- TORRAS ELIAS, Jaume: *Fabricants sense fàbrica. Els Torelló d'Igualada (1691-1794)*. Vic: Eumo Editorial, 2007.
- TORRAS i RIBÉ, Josep M.: *La revolució industrial a la comarca d'Anoia*. Barcelona: Rafael Dalmau, 1979 (Episodis de la Història, 232-233)
- TORRAS i RIBÉ, Josep M.: *La comarca de l'Anoia a finals del segle XVIII. Els "Qüestionaris" de Francisco de Zamora i altres descripcions (1770-1797)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993.
- TORRAS i RIBÉ, Josep M.: *Camins i viatgers a la comarca de l'Anoia (1474-1834)*. Barcelona: Rafael Dalmau, 1991. (Episodis de la Història, 282).
- TORRAS I RIBÉ, Josep M.: "Trajectòria d'un procés d'industrialització frustrat". *Miscellanea Aqualatensia*, Any 1974. Núm. 2.
- TORRAS I RIBÉ, Josep M.: *Evolució social i econòmica d'una família catalana de l'Antic Règim. Els Padró d'Igualada (1642-1862)*. Barcelona: Fundació Vives Casajuana, 1976.
- TORRENTS i ROSÉS, Àngels: "La lluita per l'aigua; pagesos i paperers en el segle XVIII" a GUTIÉRREZ i POCH, Miquel (coord.): *La industrialització i el desenvolupament econòmic d'Espanya*, II. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999.
- VALDALISO, José M^a; LÓPEZ, Santiago: *Historia Económica de la Empresa*. Barcelona: Crítica, 2000.
- VALLS i SUBIRÀ, Oriol: *El papel y sus filigranas en Catalunya*. Amsterdam: The Paper Publications Society, 1970. 2 vol.
- VALLS i SUBIRÀ, Oriol: *La Historia del Papel en España*. Madrid, Empresa Nacional de Celulosas. 3 vol. 1978, 1980 i 1982, respectivament.
- VALLS I SUBIRÀ, Oriol: "La influencia de los estilos en las filigranas" a *Estudios ProArte*. n. 3, julio-septiembre 1975. Barcelona: Ideart.
- VALLS i SUBIRÀ, Oriol: *Vocabulari paperer*. Museu Molí Paperer de Capellades, 1999.

- VALLS I SUBIRÀ, Oriol: "La influencia del modernismo en las filigranas" a *Estudios Pro Arte* n.7/8, julio-diciembre 1976. Barcelona: Ideart.
- VIDAL, Lluís M^a: "Abrich Romani..." *Anuari l'Institut d'Estudis Catalans*, 1911-1912.
- VIDAL i VIDAL, Vicente Manuel: *Arquitectura e industria. Un ensayo tipológico de los edificios fabriles de l'Alcoià*. València: Generalitat Valenciana. Conselleria d'Obres Públiques, Urbanisme i Transports, 1988.
- VIDAL i VIDAL, Vicente Manuel: *Arquitectura e industria. Un ensayo tipológico de los edificios fabriles de l'Alcoià*. Valencia: Generalitat Valenciana. Conselleria d'Obres Publiques, Urbanisme i Transports, 1988. (Tesi doctoral. Director: José Rafael Moneo Vallès)
- VILA, Pau: "Assaig d'una localització de les indústries antigues a Catalunya"- "La indústria paperera". *Aspectes geogràfics de Catalunya. Selecció d'escrits de Geografia de Pau Vila*: pp. 188-190.
- VILA, Pau: "L'aspecte geogràfic de la indústria paperera" *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*. n. 477-479 vol. XLV. Barcelona, febrer-abril, 1935.
- VILA, Pau: "Localització i evolució de la indústria del paper a Catalunya". *Aspectes geogràfics de Catalunya. Selecció d'escrits de geografia de Pau Vila*. Barcelona: Curial, 1978. pp. 201-228.
- VILA, Pau: "Papereria". *Visions geogràfiques de Catalunya*, vol. I. Barcelona: Editorial Barcino, 1962, pp. 203-211.
- VILÀ-VALENTÍ, Joan: "Aspectes geogràfics i territorials del mas". *El mas català durant l'Edat Mitjana i la Moderna (segles IX-XVIII)* CSIC. Institució Milà i Fontanals. Barcelona, 2001.
- VILAR, Pierre: "La Catalunya industrial: reflexions sobre una arrancada i un destí". *Recerques* n° 3. 1974.
- VILAR, Pierre: *Catalunya dins l'Espanya Moderna. Recerques sobre els fonaments econòmics de les estructures nacionals*. Barcelona: Edicions 62. 4 vol.
- VIÑAS y CAMPI: *Indicador de España y sus posesiones de Ultramar*. Barcelona: imp. Narciso Ramírez, 1866.
- VIOLANT i SIMORRA, Ramon: *L'Art Popular a Catalunya*.
- VITRUVIO, Marco Lucio: *Los diez libros de la arquitectura*. Barcelona: Editorial Iberia, 2000.
- VOORN, Henk: *De papiermoles in de provincie Nord-Holland*. Haarlem: Papierwereld, 1960.
- YOURCENAR, Marguerite: *Una vuelta por mi cárcel* Madrid: Suma de Letras. Santillana, 2001.
- ZAMORA, Francisco de: *Diario de los viajes hechos en Cataluña*. A cura de Ramon Boixareu. Barcelona: Curial, 1973.
- ZWEIG, Stefan: *El món d'ahir. Memòries d'un europeu*. Barcelona: Quaderns Crema, 2003.

Informació i consultes en línia

Citades o no en el text de la tesi i consultades regularment o esporàdica, s'indiquen algunes referències d'interès. És possible consultar en línia la informació d'entitats i de nombroses publicacions que detallen i completen bona part dels temes tractats.

Museus de Ciència i Tècnica de Catalunya:
www.mnactec.cat

Associació del Museu de la Ciència i de la Tècnica i d'Arqueologia Industrial de Catalunya www.amctaic.org

Asociación Hispánica de Historiadores del Papel” (AHHP)
www.ahhp.es

El patrimoni de molins de la demarcació de Tarragona. Anàlisi i estratègies d'intervenció
<http://www.tinet.org/~hidrauli/welcome.shtml>

Museu Molí Paperer de Capellades.
www.mmp-capellades.net

Inventari del Patrimoni Històric, Arquitectònic i Ambiental de Capellades (Anoia)
www.diba.cat/spal/inventari_capellades

Arquitectura industrial catalana:
<http://www.xtec.cat/~xripoll/indus0.html>

Generalitat de Catalunya. Institut d'Estadística de Catalunya.
www.idescat.cat

Inventari del Patrimoni Històric, Arquitectònic i Ambiental de Capellades (Anoia)
www.diba.cat/spal/inventari_capellades

Molins italians - <http://www.cartierfabriano.it>

Molins francesos
<http://www.perigord.tm.fr/basephot/moulins/4couze/couze2.htm>

Blázquez Herrero, Carlos: “Fábricas de papel en el Matarraña (Beceite y Valderrobres”
<http://www.cazarabet.com/alarifes/papeleras/>.

Durán, Diana: “El Concepto de Lugar en la Enseñanza”.
<http://www.ecoport.com.ar/content/view/full/30984>

Pagès, Xavier: Els molins paperers de Catalunya. Una aproximació per a la seva protecció patrimonial
https://upcommons.upc.edu/pfc/bitstream/2009/xavier_pages_tfm.pdf

Solans Huguet, Joan Antoni: “Consideracions sobre la urbanística en temps de la Globalització”.
www.upf.edu/universitat/presentacio/inauguracions/03-04_solans.pdf

5. ÍNDEX GENERAL

PRESENTACIÓ. Tema d'estudi i notes personals	13
INTRODUCCIÓ	16
- <i>Propòsit i objectius</i>	18
- <i>Estructura i qüestions metodològiques</i>	19
- <i>Continguts</i>	21
AGRAÏMENTS	25
SIGLES	28
I. ESTABLIMENTS PAPERERS. CONTEXT PRODUCTIU I TERRITORIAL	29
1. PRELIMINARS	29
1.1. El molí paperer com a monument	31
1.2. El paper i la seva manufactura. Compendi inicial	34
1.2.1. Edifici i funció: correlació i dependència	35
1.2.2. Procés de fabricació: fases principals	35
- <i>La primera matèria: preparació i transformació</i>	36
- <i>El full de paper: formació i consolidació</i>	37
- <i>Acabats i operacions complementàries</i>	39
1.2.3. Precisions terminològiques	40
- <i>Paper fet a mà</i>	40
- <i>Altres nomenclatures</i>	40
- <i>Molí paperer. Fàbrica de paper. Fàbrica de paper blanc</i>	42
1.3. El sector paperer i el conjunt productiu. Notes específiques	43
- <i>Proto-indústria i manufactura paperera. Similituds i diferències</i>	44
- <i>Etape preindustrial i producció fabril. Algunes consideracions</i>	45
- <i>Béns de consum. Béns culturals</i>	45
- <i>Comerciant-fabricant, productor-fabricant</i>	47
1.4. Conclusions	49
2. ÀMBIT GEOGRÀFIC. La comarca de l'Anoia	51
2.1. El territori	53
2.2. Divisions històriques	58
2.3. Activitats econòmiques	60
2.4. Sector industrial: Delimitació i característiques	61
2.4.1. El congost de Capellades	62
2.4.2. La vall de Miralles i Carme	63
3. ZONES PAPERERES CATALANES	65
3.1 Factors de localització	67
3.1.1. Els cursos d'aigua com a eixos ordenadors	68
3.1.2. El factor humà. Condicionants productius i socials	70
3.1.3. Característiques d'implantació. Síntesi	73
3.2. Nucli paperer de l'Anoia: Línies de distribució	74
3.2.1. La conca hidrogràfica	75
- <i>El riu Anoia</i>	75
- <i>La riera de Carme</i>	77
- <i>La Bassa de Capellades</i>	78
- <i>El riu de Bitlles</i>	79
- <i>Aqüífer Carme-Capellades</i>	80
3.2.2. El camí	81
- <i>El camí Ral d'Aragó</i>	81
- <i>El camí, la població i l'activitat humana</i>	82
- <i>La Font de la Reina</i>	83
3.3. "Comarca de Capellades": Districte industrial paperer	85

4. LA GÈNESI DEL MOLÍ PAPERER: TERRA. AIGUA. AIRE	91
4.1. La terra: espai i element	94
4.1.1. Factor de localització i assentament	94
4.1.2. Material de construcció	95
4.2. L'aigua: utilitat i qualitat	97
4.2.1. El subministrament d'aigua. Condicions i efectes	97
4.2.2. Terra i aigua: unitat i complementarietat	102
4.3. L'aire: selecció i regulació	104
4.3.1. La funció de l'aire	104
4.3.2. Modulant l'aire	107
4.3.3. Aigua i aire: un difícil equilibri	108
5. DISTRIBUCIÓ I AGRUPAMENT DE MOLINS: una cartografia paperera	111
5.1. Nuclis del riu Anoia	113
5.1.1. Multiplicació de molins paperers. Col·laboració i rivalitat	114
5.1.2. Una ampliació. L'aigua com a pretext	119
5.2. Grup de la riera de Carme: Aigua i comunicació	123
5.3. El conjunt de molins de Capellades: Continuitat i transformació	128
5.4. Conclusions	133
II. ELS MOLINS PAPERERS. CONSTRUCCIÓ I ANÀLISI ARQUITECTÒNICA I FUNCIONAL	135
1. ESPAI I PRODUCCIÓ: UNA APROXIMACIÓ METODOLÒGICA	137
1.1. Aspectes generals	137
1.2. L'estudi de l'arquitectura industrial. Algunes consideracions	141
1.2.1. L'estudi de l'arquitectura paperera: breu estat de la qüestió	144
1.3. Els molins paperers en el context industrial del segle XVIII	148
1.4. Molins hidràulics: un precedent remot	152
2. ARQUITECTURA PAPERERA	157
2.1. Molins paperers europeus: síntesi panoràmica	159
2.2. Nuclis espanyols: visió comparativa	164
2.3. L'arquitectura paperera a Catalunya: conceptes principals	169
2.4. La masia: un referent inicial	170
3. LA CONSTRUCCIÓ DEL MOLÍ PAPERER	175
3.1. Bases històriques	177
3.1.1. Termini de construcció	183
3.2. L'estament paperer. Orígens	187
3.3. Edificant una "casa Fàbrica de Molí Paperer"	192
3.3.1. Materials, elements i la seva procedència	197
3.3.2. La pedra de turo: proximitat i utilitat	202
3.4. Els oficis de la construcció	204
3.4.1. Característiques del sector	204
3.4.2. Oficis i categories professionals	209
3.4.3. Alguns noms propis i obres realitzades	212
4. PATRIMONI ARQUITECTÒNIC	223
4.1. Anàlisi formal i estructural	225
4.1.1. Tipologia distintiva segons la planta general	226
4.1.2. Singularitat de l'estructura paperera	228
4.1.3. Sistema constructiu	231
- Coberta	234

- <i>Obertures</i>	237
- <i>Elements complementaris, utilitaris i decoratius</i>	242
4.2. Tipologia paperera	243
4.2.1. Iguals i diferents. Categories tipològiques	244
4.2.2. Pautes i variants	244
4.2.3. Compendi evolutiu	248
5. ESTUDI FUNCIONAL. LA FÀBRICA: L'ESPAI PRODUCTIU	251
5.1. Distribució i organització d'espais	253
5.1.1. Fent paper. Material i producte	255
5.1.2. Circuit de producció	256
5.2. La primera matèria. Preparació i transformació	258
5.2.1. El proveïment. Procedència, varietat i classificació	259
5.2.2. L'espolsador. Funció i característiques	261
5.2.3. Iniciant el procés de transformació	265
5.2.4. Del drap a la pasta. Les piles i la seva evolució	267
- <i>Evolució: la pila holandesa</i>	271
- <i>Especialització</i>	272
5.2.5. La roda hidràulica: la força del molí	274
- <i>La pràctica constructiva</i>	276
5.3. La formació del full de paper. Procés i components	280
5.3.1. La tina: espai i elements	280
5.3.2. El treball a la tina: operaris, seqüència i funció	282
5.3.3. La "forma" paperera	287
5.3.4. L'art del formaire	289
5.3.5. Entre el gest i la mecanització	293
- <i>La màquina rodona: innovació i continuïtat</i>	294
5.4. Consolidació i consistència	298
5.4.1. L'assecatge del paper: els miradors	298
- <i>Percepció global: aire, cordes i paper</i>	299
- <i>Sistema d'assecatge: fases i accions</i>	301
5.4.2. La "ventana" com a eina paperera	303
- <i>Característiques i models</i>	304
- <i>Nombre i distribució</i>	306
5.4.3. <i>L'encolat dels fulls: el perol</i>	309
- <i>Segon assecatge del paper</i>	314
5.5. Finalitzant el cicle productiu	316
5.5.1. Brunyir, setinar, igualar	316
- <i>El mall setinador</i>	317
- <i>El setinador de corrons</i>	318
- <i>Igualar les raimes</i>	319
5.5.2. Tria i selecció: el comptador	320
5.5.3. El producte acabat: mesures, classes i formats	323
6. PROJECCIÓ I PRESENCIA DEL PAPER	327
6.1. Comercialització i marques de fàbrica	329
6.1.1. Xarxes de distribució	330
6.1.2. Marques papereres: unitat i diversitat	332
6.1.3. Filigrana i marca a l'aigua: identitat i garantia	334
- <i>La filigrana com a obra</i>	335
- <i>Modalitats i classes</i>	337
- <i>Iconografia</i>	337
- <i>Atributs de la marca a l'aigua</i>	342
6.1.4. La caràtula: comunicació i publicitat	344
- <i>Elements i composició</i>	346
- <i>Evolució, plenitud i extinció</i>	349

6.1.5. L'escut del molí paperer: propietat i emblema	351
- <i>Disposició i característiques</i>	352
6.1.6. Conclusions	353
6.2. Més enllà de la producció: unes pinzellades sobre el paper	354
6.2.1. Atributs com a material escriptòric	355
6.2.2. La funció i la imatge del paper	357
7. ESTUDI FUNCIONAL. LA CASA: L'ÀMBIT DOMÈSTIC	363
7.1. Els habitants de la casa	366
7.2. Les condicions de l'habitatge: constants i variables	369
7.3. Els espais habitats. Una visió de conjunt	371
7.4. Espais multifuncionals	374
7.4.1. L'entrada	374
7.4.2. La cuina i estances relacionades	375
7.4.3. Zones de pas i complementàries	380
7.5. La sala: recinte central i espai distribuïdor	381
7.6. Els espais de la privacitat: les cambres	384
7.7. Vida domèstica. Usos i costums	388
7.7.1. Alimentació	388
7.7.2. Equipament i mobiliari	390
7.7.3. Indumentària. Vestuari i roba de la llar	392
7.7.4. Higiene i confort	396
7.7.5. Cultura i instrucció	398
7.7.6. Ornamentació de la llar i objectes de valor	400
7.7.7. Religiositat	403
7.8. Conclusions	406
8. EL BINOMI CASA-FÀBRICA I LA SEVA EVOLUCIÓ	409
8.1. Els oficis de la producció	411
8.2. Gestió i residència	413
8.2.1. Disposició fabril	415
8.2.2. Context domèstic	419
8.2.3. Síntesi comparativa	421
8.3. Edificació i transformació	423
8.3.1. Renovació residencial	424
8.3.2. Exemples singulars	425
- <i>Ca l'Anton</i>	425
- <i>Molí del Pas de l'Aigua (Fàbrica Romani)</i>	427
8.4. Conclusió i final de cicle	433
9. EDIFICI I TERRITORI. NUCLI LOCAL I REFERENT TERRITORIAL	437
9.1. El molí paperer "com a lloc"	440
9.2. A l'entorn de l'edifici	443
9.3. Àrea d'influència	448
9.3.1. <i>Infraestructura i equipament</i>	448
9.3.2. El proveïment d'aigua: la resclosa	449
- <i>Situació i materials</i>	451
- <i>Vicissituds i rierades</i>	454
9.3.3. Un espai canviant: vegetació i conreus	458
- <i>L'hort del molí paperer</i>	461
9.4. Espai i patrimoni: paisatges paperers	464
9.4.1. La imatge de la indústria paperera	469
9.4.2. Viatjant en el temps: una visió diversa	480

III. ESTUDI MONOGRÀFIC

1. EDIFICIS	485
1.1. Cal Farreras. Cal Munné: Casa-fàbrica	489
1.1.1. Situació i entorn	490
1.1.2. Característiques generals	492
1.1.3. Compendi històric i productiu	493
1.1.4. Materials, elements i organització estructural	505
- <i>Obertures</i>	509
- <i>Components decoratius</i>	510
1.1.5. Funció industrial: el conjunt fabril	512
1.1.6. Àmbit domèstic: la casa	520
1.1.7. Construccions auxiliars i espais adjunts	524
1.2. Molí de la Vila. Museu Molí Paperer	529
1.2.1. Situació i entorn	529
1.2.2. Característiques generals	530
1.2.3. Ressenya històrica i productiva	532
1.2.4. Estructura, elements i materials	543
1.2.5. Distribució d'espais i línies de circulació	545
- <i>Zona de producció</i>	545
- <i>Habitatge i àmbit conjunt</i>	549
- <i>Plantes superiors</i>	551
- <i>Línies de circulació</i>	553
1.2.6. Permanència i dinàmica actual	555
2. ORATORIS. COMPENDI REPRESENTATIU	557
2.1. Factors socials i religiosos	561
2.2. Relació d'oratoris documentats o localitzats	566
2.3. Anàlisi específica. Components formals i plàstics	571
2.3.1. Oratori de Josep Farreras	571
2.3.2. Oratori de Ramon Romaní	577
3. A MANERA D'INVENTARI	585
3.1. Àmbit de referència, procés i contingut	587
3.2. <i>Qüestió de noms. Nomenclatura original i variants</i>	590
- <i>Terminologia</i>	591
3.3. Estudi i ressenya individual	593
- <i>Riu Anoia</i>	593
- <i>Riera de Carme</i>	629
- <i>Rec de la Bassa de Capellades</i>	657
3.4. Síntesi global i conclusions	691
3.4.1. Categories tipològiques	695
3.4.2. Funció i grau de mecanització	699
3.5. Compendi final: visió actual del patrimoni paperer	704
IV. CLOENDA, CONCLUSIONS I QÜESTIONS COMPLEMENTÀRIES	705
1. CLOENDA I CONCLUSIONS	707
2. GLOSSARI	711
3. COMPENDI CRONOLÒGIC	720
4. BIBLIOGRAFIA	724
5. ÍNDEX GENERAL	734

